

มรดกภูมิปัญญาารูปสัตว์หิมพานต์: งานช่างสิบหมู่ในพระราชพิธีปัจจุบัน*

รุ่งอรุณ กุลอ่าง**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบค้น รวบรวม ศึกษา วิเคราะห์ ความ เป็นมาและความสำคัญของรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีและการสืบทอดรูปสัตว์ หิมพานต์ในพระราชพิธีปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่า รูปสัตว์หิมพานต์เป็นมรดกภูมิปัญญา งานช่างสิบหมู่ในสังคมไทย ซึ่งรูปสัตว์หิมพานต์มีพัฒนาการจากรูปสัตว์ ต่อมาจึง เรียกว่ารูปสัตว์หิมพานต์เมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๖ รูปสัตว์หิมพานต์มีความเป็นมาและความสำคัญทางด้านศิลปกรรมรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับพระราชพิธีนั้นมีการจัดสร้าง รูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพ พระบรมวงศานุวงศ์เพื่อการเฉลิมพระเกียรติยศด้วยการตกแต่งประดับพระเมรุและ เข้ากระบวนแห่พระบรมศพพระมหากษัตริย์หรือพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อมาได้ ยกเลิกการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์เข้ากระบวนแห่เมื่อรัชกาลที่ ๖ ปัจจุบันยังคงมีการ สืบทอดการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ตั้งตกแต่งประดับพระเมรุในพระราชพิธีถวาย พระเพลิงพระศพพระบรมวงศานุวงศ์อันเป็นการสืบทอดความเชื่อสมัยโบราณเรื่อง การสร้างพระเมรุจากความเชื่อเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในไตรภูมิกับการมีพระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นสมมติเทพซึ่งเมื่อสวรรคตแล้วจะเสด็จสู่เขาพระสุเมรุที่สถิตแห่งเทพเจ้า ดังเดิม อันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ผลงานช่างสิบหมู่ในพระราช พิธีรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย จากกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นักวิจัย P ๗ ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Intellectual Heritage on Mythical Figures of Sat Himaphaan: Ten Thai Crafts in Contemporary Royal Ceremonies

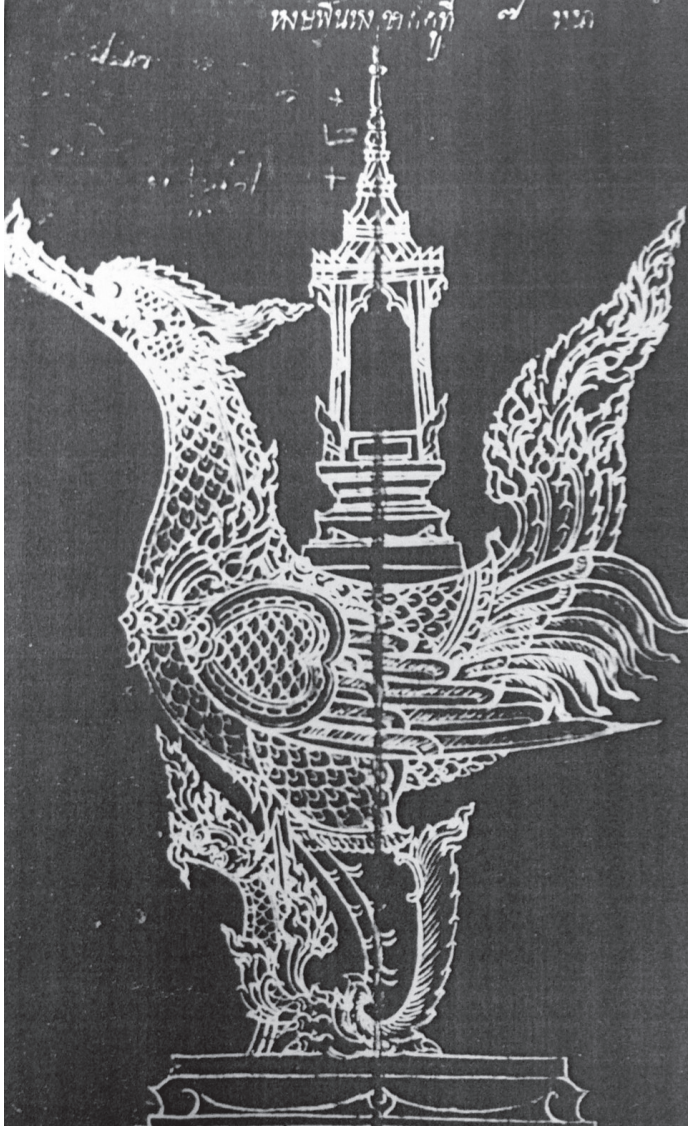
*Rungaroon Kulthamrong**

Abstract

This article aims to search, compile, study and analyze the historical background and significance of using figures of imaginary animals called as Sat Himaphaan for royal-ceremonial ornamentation and inheritance of decorating this mythical-Himaphaan Forest creatures in Contemporary Royal Ceremonies. The study found that the legendary figures of Sat Himaphaan has been intellectual heritage of Ten Thai Crafts in Thai society which have elaborated from animal-like figures and were known as Sat Himaphaan since the reign of King Rama the Sixth. The tradition and importance of figures of Sat Himaphaan had illustrated in fine arts since the Sukothai period until Rattanakosin era. In royal ceremonial tradition, the figures of Sat Himaphaan has exclusively been introduced for the decoration of Phra Meru and the Royal-Crematory Procession in Royal Funeral Ceremonies of Majesty the King's royal body and the Members of Royal Family's bodies to celebrate their solemnity and dignity. In the later time, in the reign of King Rama the Sixth, the tradition of introducing the figures of Sat Himaphaan in the Royal-Crematory Procession had been abrogated. However, at the present time, the inheritance of creating the figures of Sat Himaphaan to decorate Phra Meru in Royal Cremation Ceremonies for the Members of Royal Family has depicted the

* Researcher p 7, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

ideological tradition of Phra Sumeru Mountain in the Triphum Buddhism World with the belief of the King as Demi-God and his rebirth in the Heavenly Devine Kingdom of Mount Sumeru after his death. This has reflected the creation of the legendary figures of Sat Himaphaan has been inherited as cultural Intellectual heritage from the past until contemporary time. An elaborate funeral pyre called Phra Sumeru Merumas be built for Royal Cremations

ภาพสลัตรีหิมพานต์จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติ หน้า ๒๒

หงส์ เป็นนกชนิดหนึ่งในป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไทย อันเป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยที่มีอิทธิพลยิ่งต่อคติความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ในสังคมไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังข้อความว่า

...ข้าง...บ่าหน้าไปอาบน้...ในป่าหิมพานต์นั้น...

ในจอมเขาไกรลาส...มีฝูงกินรีอยู่แห่งนั้น...เมื่อพระโพิสตร์
เจ้าเป็นพญาหงส์อัครราช เป็นพญาหงส์ทอง...แลฝูงหงส์
ทั้งหลายย่อมอยู่บำเรอแก่พญาหงส์ทอง...^๑

คติความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ดังกล่าวเป็นแรงจูงใจทำให้ช่างเกิดจินตนาการผสมผสานกับความรู้งานช่างสิบหมู่แล้วสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ทั้งงานเขียน งานหล่อ งานปั้น งานสลัก งานหุ่น งานปูน ฯลฯ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระศพของพระมหากษัตริย์ และพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ดังรูปหงส์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ งานของช่างเขียนในสมุดไทยคำของหอสมุดแห่งชาติในรัชกาลปัจจุบันข้างต้น

ผู้วิจัยจึงสนใจสืบค้น รวบรวม ศึกษาวิเคราะห์รูปสัตว์หิมพานต์ที่ถือว่าเป็นงานช่างสิบหมู่ของสังคมไทยว่ามีความเป็นมาและความสำคัญในพระราชพิธี และการสืบทอดรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีปัจจุบัน อันเป็นมรดกภูมิปัญญาของงานช่างสิบหมู่ที่ทรงคุณค่ายิ่ง

รูปสัตว์หิมพานต์: งานช่างสิบหมู่ในสังคมไทย

ที่มาของรูปสัตว์หิมพานต์ในสังคมไทยมาจากความรู้หลายเรื่อง เช่น ความเชื่อ พระพุทธศาสนา วรรณกรรม วรรณคดี ศิลปกรรม ประเพณี พระราชพิธี ฯลฯ ตั้งแต่สมัยโบราณถ่ายทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

^๑ พญาลิไทย, *ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘๔ - ๒๘๕.

คำว่าสัตว์หิมพานต์ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า

...สัตว์หิมพานต์ น. สัตว์ในวรรณคดีที่เชื่อกันว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ เช่น คชสีห์ กิณร นรสิงห์ รูปหุ่นที่ผูกเป็นรูปสัตว์ในวรรณคดี ใช้บรรทุกผ้าไตรแห่เข้าชวบนพระบรมศพในสมัยโบราณ^๖

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ของพระธรรมปิฎก อธิบายคำว่าหิมพานต์ ว่า

หิมพานต์ มีหิมะ ปกคลุมด้วยหิมะ ชื่อภูเขาใหญ่ที่อยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดีย บัดนี้เรียกภูเขาหิมालัย ป่าที่มีอยู่รอบบริเวณภูเขานี้ ก็เรียกกันว่า ป่าหิมพานต์ หิมวันต์ก็เรียก^๗

พจนานุกรมศิลป์ของ น. ณ ปากน้ำ พ.ศ. ๒๕๓๐ และพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๐ ไม่มีการให้ความหมายสัตว์หิมพานต์ที่เป็นคำรวม มีคำอธิบายสัตว์หิมพานต์ชนิดต่างๆ

จะเห็นได้ว่า สัตว์หิมพานต์มีความหมาย ๒ ประเด็นคือ ๑) สัตว์ในวรรณคดีอยู่ในป่าหิมพานต์ ๒) รูปสัตว์หิมพานต์ที่ผูกเป็นหุ่นในชวบนแห่พระบรมศพในสมัยโบราณ

ในบทความวิจัยนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษารูปสัตว์หิมพานต์ในประเด็นที่ ๒ ซึ่งมีลักษณะเป็นงานช่างสิบหมู่ในงานพระราชพิธี

สัตว์หิมพานต์มีคติความเชื่อมาจากวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย เรื่องไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพญาลิไทยที่กล่าวว่า ในป่าหิมพานต์มีสัตว์หิมพานต์ เช่น กิณรี หงส์ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ในเทศน์มหาชาติ

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๕.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐** (กรุงเทพฯ: เอสอาร์พรีนติ้งแมสโปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐๐.

คือ มหาเวสสันดรชาดกที่ถือเป็นประเพณีสมัยสุโขทัย ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชา-
ลิไทด้วย ซึ่งมีการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบันเช่นกัน ดังความในกัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์หิมพานต์
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีความว่า

...เมื่อพระนางมัทรีจะทูลพรรณนาป่าหิมพานต์...หากพระองค์
ได้ทอดพระเนตรเห็นพระยาช้าง...ทำเสียงร้องกึกก้องในกลางไพร
...สองข้างทางที่พระองค์เสด็จอยู่ในป่า จะกลาดเคลื่อนไปด้วย
เนื้อทราย ละมั่ง กวาง หมูป่า และสิ่งทีสสารสัตว์... ล้วนแต่เป็น
ภาพที่เจริญตาและเจริญพระทัย เป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ของ
พระองค์ได้อย่างยิ่ง... ทั้งเสียงขบร้องของกิงรี และนางนกยูง...^๔

และกัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์มหาพนของพระเทพโมลี (กลั่น) มีความว่า

...ในห้องหิมพานต์...สัตว์สุรสีหชาติสี่จำพวก...ดิณราชสีห์เสฟซึ่งเส้น
หญ้าเปนอาหาร...ภาพสิงห์แลบัณฑิตสุระมฤคคินทร์ เสฟซึ่งมังสะนิกร
กินเปนภักษา...ราชสีห์มีสรียกายาพยพอย่างโคชนพิกลหลากหลาย กัน...
ไกรสรสีหราชฤทธิเริงแรง...พวกพยัคฆ์ก็หมอบ...มฤค...อัครมุขี...
ช้าง...หัตคินทร์...ม้า...ทราย...กวาง...ละมั่งระมาด...ชะมด...เม่นหมี
หมู...กระตัง...โค...กาษร...กะรอกตุนกะแต่ต่าย...พานร...ค่างบ่างชนี...
หงส์...นก...มยุร...ไก่แก้ว...วายุภักษ์...กระต้ว...โนรีสาลิกา...กระทา...
กางเขนเขา...^๕

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์นั้น มีในสมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน
ที่มีการสืบทอดการเทศน์มหาชาติ การแหล่มหาเวสสันดรชาดกในวัดต่างๆ และสถาน
ศึกษา^๖

^๔ พงจันทร์ ศรีทธา, **มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์** (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑ - ๔๒.

^๕ **เทศน์มหาชาติ** (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๐๓), หน้า ๑๖๑ - ๑๖๓.

^๖ พระครูวินัยธร มานพ, **มหาชาติเล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก** (กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๘).

ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์สมัยกรุงสุโขทัยทั้งจากไตรภูมิพระร่วงและ ประเพณีเทศน์มหาชาติจึงเป็นบ่อเกิดและแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนที่เป็นช่าง จิตรนาการแล้วสร้างสรรค์งานช่างสิบหมู่ในสมัยต่อๆ มา ทั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัย กรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ

รูปสัตว์หิมพานต์สมัยกรุงสุโขทัย

ก่อนสมัยกรุงสุโขทัยมีรูปสัตว์หิมพานต์ปรากฏในศิลปกรรมสมัยทวารวดี แล้วคือ พนัสบดีที่เป็นสัตว์หิมพานต์ผสมจากสัตว์ ๓ ชนิดได้แก่ โค หงส์ ครุฑ ซึ่งเป็น สัตว์พาหนะของพระศิวะ พระพรหม พระนารายณ์ อันเป็นประติมากรรมทางพระพุทธ ศาสนาซึ่งพบที่จังหวัดนครปฐม คือ พระพุทธรูปปางประทานธรรมประทับยืนเหนือ พนัสบดี ดังการศึกษาของณัฐรักษ์ทร จันทวิช เรื่องการศึกษาภาพสัตว์ หิมพานต์ในพระราชวังบวรสถานมงคล มีความว่า

...ประติมากรรมที่เนื่องในศาสนาทั้งศาสนาพุทธและศาสนา พราหมณ์จะพบว่า...ปรากฏภาพสัตว์ในจินตนาการอยู่บ้างไม่มากนัก ซึ่งพบในศิลปกรรมสมัยทวารวดี โดยรับรูปแบบมาจากสัตว์ใน จินตนาการของอินเดียโบราณ ซึ่งเป็นพาหนะของเทพเจ้าในศาสนา พราหมณ์และสัตว์ในป่าหิมพานต์ เช่น ครุฑ นาคา กิณรี กิณรี ราชสีห์ ม้ามังกร...สำหรับประติมากรรมในพุทธศาสนาคือ พนัสบดี...

ภาพสัตว์ในจินตนาการเหล่านี้...เป็นต้นแบบของการคิด สร้างสรรค์ภาพสัตว์หิมพานต์ในสมัยต่อมา...เป็นภาพสัตว์หิมพานต์ ที่สวยงาม ดังเห็นได้จากจิตรกรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตอนต้น...^๙

ในสมัยกรุงสุโขทัยปรากฏว่ามีหลักฐานศิลปกรรมไทยเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน คงเหลืองานเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมประเภทประดับตกแต่งเป็นรูปสัตว์หิมพานต์บ้าง

^๙ ณัฐรักษ์ทร จันทวิช, “การศึกษาภาพสัตว์หิมพานต์ในพระราชวังบวรสถานมงคล”, นิตยสารศิลปากร ๔๕, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๔๕): ๑๑ - ๑๒.

เช่น กิณรี นาค^๔ รูปปูนปั้นทรงสี่เหลี่ยมที่มีลักษณะเป็นท่อนที่วัดพระพายหลวง สุโขทัย^๕

รูปสัตว์หิมพานต์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการสืบทอดงานรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น งานเขียนลายรดน้ำรูปครุฑขุดนาคบนตัวหีบพระธรรม^๖

^๔ สรุปลผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๒๑๐.

^๕ สวรรยา (นามแฝง), สมุดภาพลายไทยขุดสัตว์หิมพานต์ (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒.

^๖ ณัฐฐภัทร จันทวิษ, “การศึกษาภาพสัตว์หิมพานต์ในพระราชวังบวรสถานมงคล”, นิตยสารศิลปากร ๔๕, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๔๕): ๑๔.

งานเขียนสิริุปรราชสีห์ ๔ หมู่ ในป่าหิมพานต์^{๑๑}

^{๑๑} สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๗๐.

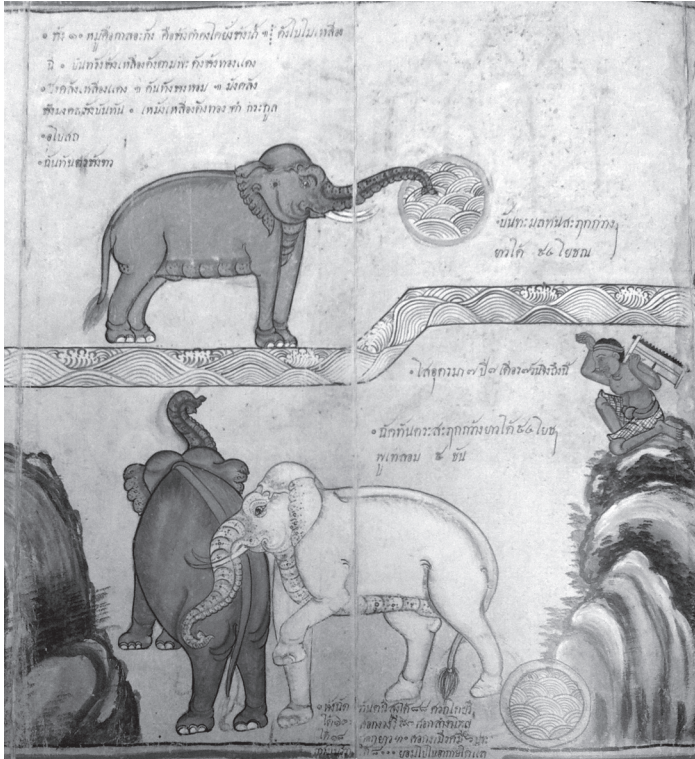

งานเขียนสีรูปช้างต่างๆ ในป่าหิมพานต์^{๑๒}

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๑.

รูปสัตว์หิมพานต์สมัยกรุงธนบุรี

การสืบทอดงานช่างเขียนรูปสัตว์หิมพานต์สมัยกรุงธนบุรียังคงมีปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก เช่น^{๑๓}

งานเขียนสีรูปช้างต่างๆ ในป่าหิมพานต์

^{๑๓} สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๐, ๑๙๑, ๒๐๔.

งานเขียนสีรูปช้าง ม้า ทรกูลต่างๆ ในป่าหิมพานต์

งานเขียนสีรูปสัตว์ต่างๆ และคนป่าในป่าหิมพานต์

งานเขียนสีรูปสัตว์ต่างๆ และคนป่าในป่าหิมพานต์

รูปสลัตรีหิมพานต์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รูปสลัตรีหิมพานต์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีการสืบทอดมาจากสมัยก่อนหลายชนิด เช่น งานเขียน งานหล่อ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ มีช่างเขียนรูปสลัตรีหิมพานต์ ป่าหิมพานต์จากส่วนหนึ่งของเรื่องมาฆะมานพบนจิตตรกรรมฝาผนังในหอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ช่างเขียนเขียนรูปสลัตรีหิมพานต์เกือบทุกชนิดที่จิตรกรรมฝาผนังหน้าพระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ^{๑๔}

นอกจากรูปสลัตรีหิมพานต์ในวัดต่างๆ แล้ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระบรมมหาราชวังยังมีรูปหล่อสลัตรีหิมพานต์ปิดทองตั้งประดับบนฐานโพนี บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ คือ เทพปักษี เทพนรสีห์ อัปสรสีห์ อสูรปักษี กิณนร อสูรวาญพักตร์^{๑๕} ซึ่งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้าชายดิศ) พระองค์เจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ผู้บังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่ (ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕) ทรงปั้นหุ่นและหล่อโลหะปิดทองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ ที่ผสมผสานสลัตรี ๒ ชนิดเป็นสลัตรีหิมพานต์ เช่น วานรกับปราสาทสีห์ คือสิงหพานร^{๑๖} และงานหล่อโลหะรูปนรสิงห์ที่ฐานบุษบกอนุสาวรีย์ประจำรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓ บนฐานโพนีเช่นกัน^{๑๗}

^{๑๔} สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๔๕,๑๔๖.

^{๑๕} หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย คักดีศรี, พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์, ๒๕๕๓), หน้า ๘๐- ๘๑.

^{๑๖} รุ่งอรุณ กุลธำรง, “รูปหล่อสลัตรีหิมพานต์” **พินิจไทยไตรภาค ทุตยภาค: ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี** (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

^{๑๗} นพวัฒน์ สมพิน, **งานศิลปกรรมภาพแบก** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓).

นอกจากนี้ รูปสลักรูปหิมพานต์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยังมีปรากฏในพระราชวัง
บวรสถานมงคลซึ่งในปัจจุบันคือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เช่น รูปเขียนลาย
รดน้ำสลักรูปหิมพานต์ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย บานประตูมีรูปมังกร ปลามังกร นกไก่อ่า
กิเลนจีน พระที่นั่งภูมิภุมณเฑียร บานประตูท้ายมีรูปนกอินทรี ไก่ตั้งเกี้ยว พระที่นั่ง
บุรพาภิรมย์ หน้าต่างช่องที่ ๒ มีรูปอสูรปักษา นกทนต์มา บันฑุรราชสีห์ ช่องที่ ๓
มีรูปนกหัสติณ ทิชากรจับทุบ ช่องที่ ๔ มีรูปพยัคฆไกรสีห์เหมราอัสดร ช่องที่ ๕
มีรูปทักทอ ภาพสิงหะ^{๑๘}

จะเห็นได้ว่า รูปสลักรูปหิมพานต์ต่างๆ ในสังคมไทย มีทั้งงานของช่างปูน
ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างหุ่น ช่างหล่อ ช่างปิดทอง อันเป็นงานช่างสิบหมู่ที่ได้รับอิทธิพล
แรงบันดาลใจ จินตนาการ การสร้างสรรค์ การบูรณาการจากไตรภูมิพระร่วง ประเพณี
เทศน์มหาชาติคือ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาพน โดยมีชนิดและจำนวนรูปสลักรูปหิมพานต์
เพิ่มขึ้นจากสมัยกรุงโซทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีรูปสลักรูปหิมพานต์ในพระราชพิธีต่างๆ เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์
ด้วย เช่น พระราชพิธีโสกันต์หรือพิธีโกนจุกพระราชโอรสและพระราชธิดาทรงเจริญ
พระชันษา ๑๑ - ๑๓ ชันษาเพื่อเป็นสิริมงคล ซึ่งมีการสร้างจำลองเขาไกรลาส
ขนาดใหญ่ สูง ๒๐ - ๔๖ ฟุต บนยอดเขามียุชบกสมมติว่าเป็นที่ประทับของพระอิศวร
และจำลองสลักรูปหิมพานต์ตั้งอยู่ตอนล่าง เช่น ราชสีห์ ช้าง โค ม้า ซึ่งมีพระราชพิธี
โสกันต์ครั้งสุดท้ายในสังคมไทยเมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๔๗๕^{๑๙} จึงทำให้การสร้าง
จำลองรูปสลักรูปหิมพานต์ในพระราชพิธีมงคลหมดไปด้วย

อย่างไรก็ดียังคงมีการสืบทอดการสร้างสรรครูปสลักรูปหิมพานต์ในพระราชพิธี
มาจนถึงปัจจุบันคือ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพ

^{๑๘} อนุรักษ์ จันทวิษ, “การศึกษาภาพสลักรูปหิมพานต์ในพระราชวังบวรสถานมงคล”, **นิตยสาร
ศิลปากร** ๔๕, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๔๕): ๒๕.

^{๑๙} หม่อมราชวงศ์เน่งน้อย คัคคีศรี, **พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม**
หน้า ๑๓๒ - ๑๓๓.

ความเป็นมาและความสำคัญของรูปสลัต์วีหิมพานต์ในพระราชพิธีสมัยกฐกรศรีอยุธยาจนถึงสมัยกฐรัตนโกสินทร์

ตามโบราณราชประเพณีของไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันปรากฏว่ามีพระราชพิธีเพียงพระราชพิธีเดียวเท่านั้นที่มีการสร้างรูปสลัต์วีหิมพานต์เป็นเครื่องประกอบอยู่ในพระราชพิธีคือ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์หรือพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ โดยการสร้างพระเมรุที่ล้อมรอบด้วยป่าหิมพานต์ซึ่งมีสลัต์วีหิมพานต์อาศัยอยู่มากมายหลากหลายชนิดตามความเชื่อในไตรภูมิพระร่วงและประเพณีเทศน์มหาชาติ ช่างจึงนำโมณฑาพมาจินตนาการสร้างสรรครูปสลัต์วีหิมพานต์ต่างๆ มาประดับตกแต่งเชิงพระเมรุเพื่อให้เหมือนเชิงเขาพระสุเมรุกับป่าหิมพานต์ดังมีหลักฐานปรากฏในสมัยกฐกรศรีอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงสมัยกฐรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ

สมัยกฐกรศรีอยุธยา

สมัยกฐกรศรีอยุธยามีงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ณ ท้องสนามหลวง ดังความว่า

...มีรับสั่งให้ตั้งพระเมรุทองที่ท้องสนามหลวง...ตามอย่าง
เขาพระสุเมรุ...ขุนสุเมรุทิพราชเป็นนายช่างอำนวยการ พระเมรุ
ใหญ่นั้นมีประตู ๔ ทิศ ตั้งรูปกษัตริย์รูปอรุณ ๔ ประตู...มีเมรุทิศ
๔ เมรุแทรก ๔ เป็น ๘ ทิศ...ครุฑกษัตริย์ ทั้งรูปคชสีห์ราชสีห์และ
เหมหงส์และรูปนรสิงห์และสิงโต ทั้งรูปมังกรเหราขนาดและรูป
ทักทอ รูปช้างม้าและเสียงผา สารพัดรูปสลัต์วีทั้งปวงต่างๆ นานา
ครบครัน ตั้งรอบพระเมรุเป็นชั้นกันตามที แล้วจึงกันราชวัติ...ตีรอก

^{๒๐} คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ: เจริญธรรม, ๒๕๑๕), หน้า ๔๐๔ - ๔๐๕.

เป็นทางเดินที่สำหรับจะเชิญพระบรมศพมา...ระดับประดาด้วย
ฉัตรและธงงามไสว...^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า รูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่บริเวณรอบพระเมรุนั้นมีการตั้งรูปสัตว์หิมพานต์ไว้ทั้งหมด ๑๕ ชนิดคือ กิณร ครุฑ คชสีห์ ราชสีห์ เหม หงส์ นรสิงห์ สิงโต มังกร เหา นาค ทักทอ ช้าง ม้า เสี่ยงผา

ผู้วิจัยจึงขอแสดงความเห็นไว้ว่า รูปสัตว์หิมพานต์ดังกล่าวนี้ เป็นต้นแบบของการประดับตกแต่งบริเวณพระเมรุในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชพิธีรัชกาลปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังพบว่าในสมัยนี้มีรูปสัตว์ประกอบในกระบวนอิสริยยศเชิญพระบรมศพไปยังพระเมรุมาศ คือกระบวนแห่บุษบกโปบนรูปเรด กระบวนรูปสัตว์รับบุษบกสังเค็ด เทวดาถือดอกบัว ฯลฯ^{๒๑}

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่ารูปสัตว์ข้างต้นในหลักฐานนั้น มิได้เรียกว่ารูปสัตว์หิมพานต์ รูปสัตว์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงนี้ ยืม ปันตยทางกฏอธิบายว่า

...รูปสัตว์ก็เห็นจะทำสมมติขึ้นว่า เป็นพวกสัตว์ป่า อันอยู่ตาม
บริเวณเขาเหล่านั้น และเนื่องด้วยเป็นวาระที่ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศล จึงให้จัดเครื่องสังเค็ดสำหรับถวายพระไว้บนหลัง
สัตว์นั้นด้วย...^{๒๒}

ผู้วิจัยจึงขอวิเคราะห์ว่า รูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระศพในสมัยกรุงศรีอยุธยาจำแนกได้ ๒ ลักษณะคือ รูปสัตว์หิมพานต์ตั้งบริเวณรอบพระเมรุและรูปสัตว์หิมพานต์ในกระบวนแห่พระบรมศพ โดยมีการจัด

^{๒๐} บุหล่ง ศรีกนก, “สังเขปงานพระเมรุมาศสมัยกรุงศรีอยุธยา”, นิตยสารกรมศิลปากร ๕๑, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๕๑): ๒๘.

^{๒๑} ยืม ปันตยทางกฏ, *จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗* พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒.

สร้างและตั้งรูปสลัตรีหิมพานต์รอบพระเมรุ คือต้นแบบการสร้างรูปสลัตรีหิมพานต์เป็นเครื่องประกอบพระราชพิธีในสมัยปัจจุบัน

สมัยกรุงธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า สมัยนั้นเป็นเวลาทำศึกสงคราม จึงไม่มีโอกาสทรงจัดทำเต็มตามประเพณี^{๒๓}

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์โกสินทร์

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การจัดสร้างรูปสลัตรีหิมพานต์ได้มีการสืบทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากมีการสืบทอดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพต่อจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่บุหลง ศรีกนก ศึกษางานพระเมรุมาศสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ว่า

...การทบทวนศึกษาครั้งนี้ได้พบแบบแผนธรรมเนียมสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีความสอดคล้องกัน และน่าจะถือได้ว่างานพระเมรุมาศสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นเป็นต้นแบบที่สืบทอดปฏิบัติต่อเนื่องมาอย่างเคร่งครัด จะมีแปลกแยกแตกต่างกันก็เป็นไปโดยพระบรมราชานุญาต...^{๒๔}

ฉะนั้นจึงมีการสร้างรูปสลัตรีหิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์ พระศพพระบรมวงศานุวงศ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย ดังมีหลักฐานปรากฏในงานพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิเบศรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ มีความว่า

...โปรดให้สร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่...เหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า...ทรงพระราชยานไปroy

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓.

^{๒๔} บุหลง ศรีกนก, “สังเขปงานพระเมรุมาศสมัยกรุงศรีอยุธยา”, นิตยสารกรมศิลปากร ๕๑, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๕๑): ๒๓ - ๒๔.

^{๒๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

ข้าวตอก นำมาในกระบวนและพระราชวงศานุวงศ์ทรงรูปสัตว์
สังเค็ด ประคองผ้าไตรเข้าในกระบวนแห่ด้วยหลายพระองค์...^{๒๕}

จากหลักฐานข้างต้น ผู้วิจัยจึงพบว่าในสมัยนั้น ยังคงเรียกกันว่ารูปสัตว์
ซึ่งเป็นรูปสัตว์สังเค็ดคือ ทานวัตถุรูปสัตว์ ที่จัดถวายแก่สงฆ์เมื่อสดับปรภมพระบรม
ศพที่เรียกว่า เครื่องสังเค็ด แต่ไม่ได้มีการอธิบายว่ารูปสัตว์สังเค็ดเป็นอย่างไร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พบโรง
รูปสัตว์ดังมีหลักฐานจากหอจดหมายเหตุว่า “...หลังสามข้างขึ้นนอกมีโรงรูปสัตว์
รายรอบ มีราชวัติ...”^{๒๖} ซึ่งมีได้กล่าวรายละเอียดว่าโรงรูปสัตว์มีลักษณะอย่างไร
เช่นกัน

ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีหลักฐาน
เกี่ยวกับรูปสัตว์หิมพานต์อย่างชัดเจน อันเป็นผลงานของช่างเขียนในสมุดไทยดำ คือ

...เป็นภาพร่างของการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่พระบรม
ศพและพระศพเจ้านายบางพระองค์ ทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓
จึงมีรูปมณฑปสำหรับวางผ้าไตร สำหรับเป็นเครื่องไทยทาน
ถวายพระด้วย...^{๒๗}

งานเขียนรูปสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำดังกล่าว มี ๗๖ ชนิด ดังนี้
แรด ม้าผ่าน ช้างเผือกเขียว ครุฑ นกเทศ นกอินทรี นกหัสติณ
หงส์ อปสรสีหะ นกทัณตีมา นกการวิก เหมราช ทักทอ ไตพิน
สิงหะ สกุนไกรสร กภาพสิงหะ เกษรสิงหะ คชสีหะ ตินณสีหะ
บัณฑุราชสีห์ ไกรสรราชสีห์ โลโต กีเลน ภายไส สิงโตจีน
อสุรวายุภักษ์ มัจฉานุ ตูรงคไกรสร อัศดรวิหค สินธพุกฤษ
ไกรสรจำแลง อสุรปักษา เทพนรสิงห์ เทพกินนร มยุรเวณไตย
สีหะคักคา สิงหรามังกร กีเลนจีน กิหมี ม้ารีศ อัศดรเหรา

^{๒๖} ยิ้ม ปั่นขยายการ, จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗, หน้า ๓๓.

^{๒๗} ยิ้ม ปั่นขยายการ, ภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติ
(กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๒๕), หน้าคำนำ.

โตเทพสิงหะ สุบรรณหระ นาคาปักษิน กบิลปักษา ไกรสรนาคา
เหมรธาอัศดร สินธพนที วารีกุญชร กิเลนปัก กิเอบปัก หงส์จิ้น
สาบแปรง คชปักษา สกุนหระ มังกรวิทค สิงหพานร มยุรคนธรรพี
ไกรสรปักษา ไก่เสจนวน สินธูปักษี ไก่อกเกี้ยน ไก่ตั้งเกี้ยน พานรมฤค
ตรงคปักษิน กรินทปักษา มังกรสกุนณณี โตเทพอัศดร
ทิจากรจัตุบท พยัคฆไกรสีห์ สีหคาวี พยัคฆเวณโดย กุมภินิมิตร
ไกรเทพปักษี สีหสุบรรณ^{๒๘}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ
ให้จัดการทำพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระเชษฐาธิราช ซึ่งยังคงมีรูปสลักรูป เช่น รัชสมัย
ก่อนๆ ดังความว่า “...มีโรงรูปสลักรูปรอบราชวัติฉัตรเบญจรงค์...เยื้องอย่างประเพณี
พระบรมศพแต่ก่อนทุกประการ...”^{๒๙}

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีงาน
พระราชพิธีเชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการจัด
รั้วกระบวนแห่พระบรมศพ รัชกาลที่ ๔ ที่มีมณฑปไฟ กลอง พิณพาทย์วางอยู่บนแคร่
คนหาม มีรูปสลักรูปหิมพานต์มากชนิด (บนหลังสัตว์ตั้งบุษบกทรงผ้าไตร) แขงข้าง
เรียงแถวซ้ายขวาจำนวนมาก และทรงมอบหมายงาน มีความว่า

...ให้มหาดไทย กลาโหม หมายถึงข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
ฝ่ายทหารพลเรือน พระราชวังหลวง พระราชวังบวร ซึ่งต้องเกณฑ์
รูปสลักรูปให้ทำโรงพักให้รอบพระเมรุทุกหมู่ทุกกรม แห่พระบรมศพ
ถึงพระเมรุแล้ว ให้ชักรูปสลักรูปเทียบโรงไว้ตามที่ตั้งไว้ให้รอบ
พระเมรุ...^{๓๐}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา
จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ มีการเปลี่ยนแปลง
การสร้างพระเมรุมาศและการประดับตกแต่งบริเวณพระเมรุมาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕ - ๙๐.

^{๒๙} ยิ้ม บัณฑิตยาศาสตรา, จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ หน้า ๔๓.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๑ - ๕๘.

การจัดสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในกระบวนแห่พระบรมศพอย่างเก่า ดังที่กรมหลวงนเรศวร์
วรฤทธิกรabungคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ตามหลักฐานเอกสารกระทรวงโยธาธิการที่ ๑๗/๒๗๒๒ วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๓
มีความว่า

...การช่างต่างๆ เป็นส่วนที่ช่าง ๑๐ หมู่ทำและเพิ่มเติมมีแม่กอง
ทำสิ่งต่างๆ...อนุโลมให้ได้ตามแบบเก่าไว้ด้วย...การช่างเขียน ช่าง
สลักไม้สูง คงใช้ช่าง ๑๐ หมู่ เป็นหัวหน้าแม่กองจัดจ้างทำ
อย่างเดิม...

อนึ่ง การแห่พระบรมศพอีกอย่างหนึ่งเป็นการใหญ่จำต้องคิด
และวางกำหนดการเสียแต่ต้นด้วยกันกับการสร้างพระเมรุคือ
ถ้าจะจัดอย่างเก่า มีรูปสัตว์หิมพานต์ตั้งบุษบกไตรสังเค็ดแห่งเป็นคู่ๆ
ขบวนหน้า ๓๐ คู่ ขบวนหลัง ๑๐ คู่ รูปสัตว์ตามแบบนี้ได้เคยมีแต่
พระบรมศพกรมราชวัง (ลดน้อยคู่ลงมา) เท่านั้น รูปสัตว์นี้เกณฑ์
เฉพาะตัวข้าราชการผู้ใหญ่ตั้งแต่เสนาบดีลงไปจนพระยาชั้นเจ้า
กรมๆ ต่างๆ แห่แล้วตั้งในโรงราชรอบพระเมรุ...เห็นด้วยเกล้าว่า
แห่รูปสัตว์หิมพานต์อย่างเดิมจะเป็นพระเกียรติยศดีกว่างามกว่า...
รูปสัตว์แห่คนเดินได้สะดวก...ถ้าจะแห่รูปสัตว์...ต้องกำหนด
การเกณฑ์ทำพร้อมกันกับการสร้างพระเมรุ...^{๑๐}

ในวันเดียวกันนั้น มีรายงานเสนาบดีสภา ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ประทับเป็นประธาน ที่ประชุมปรึกษากัน มีความตอนหนึ่งว่า

...ที่คิดจะทำพระเมรุขนาดสองเส้นอย่างแบบเก่านั้น เป็นอัน
ไม่เข้ากันกับสมัยเสียแล้ว ส่วนกระบวนแห่นั้นก็ควรแก้ไข เช่น
รูปสัตว์ไม่ควรมี...เพราะเวลานี้เป็นเวลาเปลี่ยนยุค...

^{๑๐} ยืม ปัดนหางูร, จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ หน้า

ที่ประชุมได้ปรึกษากันเป็นอันตกลงตามความว่า

...๕ สังเกตนั้น มีสังเค็ดเอกชั้นเดียว...แบ่งเป็น...สำหรับบุคคล...
อาราม...โรงเรียนและโรงพยาบาล...๖ ทำพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสนามหลวงเป็นที่ถวายพระเพลิง มีพระที่นั่งทรงธรรม...
โรงที่พักและเครื่องสูง ราชวัติฉัตรองประดับตามพระเกียรติยศ...^{๑๒}

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การจัดสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในกระบวน
แห่พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ นั้น ไม่มีการเกณฑ์รูปสัตว์เข้ากระบวนแห่แล้ว ด้วยเหตุผลการเปลี่ยนแปลง
พระราชพิธีตามหลัก ๓ ประการ คือ

๑. ต้องทำด้วยความเต็มใจสนองพระเดชพระคุณพร้อมเพรียงกัน การเกณฑ์
ทั้งปวงควรงด
๒. ทำอย่างไรให้เป็นที่พอพระราชหฤทัยรัชกาลที่ ๕
๓. ทำตามความนิยมของสมัย ทำอย่างประณีตให้สมพระเกียรติทุกอย่าง

ดังประกาศเรื่องการพระเมรุพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
มีความตอนหนึ่งว่า

...เมื่อถึงตัวฉันเองแล้ว...จึงขอให้ยกเลิกงานพระเมรุใหญ่
เสีย ปลุกแต่ที่เผาพอสมควรในท้องสนามหลวงแล้วแต่จะเห็น
สมควรกันต่อไป...กระแสพระราชดำริและพระราชประสงค์ของ
สมเด็จพระบรมชนกนาถที่พระราชทานไว้ นั้นเป็นการขอประกอบ
ด้วยพระกรุณาแก่คนทั้งหลาย

...เพราะว่างานพระเมรุครั้งนี้ จะเป็นการแปลกกับแบบแผน
งานพระเมรุพระบรมศพซึ่งได้เคยทำมาแต่ก่อน...โปรดเกล้าฯ ให้
ประกาศเหตุแห่งการที่เปลี่ยนแปลงนี้ให้ทราบทั่วกัน...

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗ - ๖๘.

ประกาศ ณ วันที่ ๖ เดือนธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙...^{๓๓}

ดังนั้น ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ จึงยกเลิกการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในกระบวนแห่พระบรมศพในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพพระบรมวงศานุวงศ์

อย่างไรก็ดี ในรัชกาลปัจจุบันได้มีการสืบทอดการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ กล่าวคือ

การสืบทอดมรดกภูมิปัญญารูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีปัจจุบัน

มรดกภูมิปัญญารูปสัตว์หิมพานต์ หมายความว่ารูปร่างสัตว์หิมพานต์ในสังคมไทย อันเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นปัจจุบัน ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ การยอมรับ ความภาคภูมิใจ ในมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

รูปสัตว์หิมพานต์ เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง คำว่า “รูป หมายถึง สิ่งที่รับรู้ได้ด้วยตา เช่น รูปตัวคน รูปตัวสัตว์” ^{๓๔} ดังนั้นรูปสัตว์หิมพานต์ จึงเป็นรูปสัตว์ที่เกิดจากการประดิษฐ์ สร้างสรรค์ด้วยภูมิปัญญา ทักษะฝีมือช่าง กลวิธีการทำงานเป็นอัตลักษณ์ในสังคมไทยปัจจุบัน เช่น งานปูนปั้นรูปกนิริประดับซุ้มเจดีย์ สมัยสุโขทัย งานเขียนในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี งานเขียนรูปสัตว์หิมพานต์บนฝาผนังพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม งานหล่อรูปสัตว์หิมพานต์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม งานเขียนลายรดน้ำในพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้การสืบทอดความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ในสังคมไทยด้วยรูปจากงานช่างสิบหมู่ ทั้งช่างเขียน ช่างปูน ช่างปั้น ช่างหล่อ ช่างหุ่นแล้ว ยังมีการสืบทอดการจัดสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ในอดีต ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีพัฒนาการการสืบทอดมรดกภูมิปัญญา คือ มีการจัดสร้าง

^{๓๔} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๖๖๔.

รูปสัตว์หิมพานต์ ๒ รูปแบบ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งรูปสัตว์หิมพานต์ตั้งบริเวณรอบพระเมรุและกระบวนแห่พระบรมศพ แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีเพียงรูปสัตว์หิมพานต์ในกระบวนแห่พระบรมศพจนถึงรัชกาลที่ ๕ เท่านั้น ซึ่งเรียกรูปสัตว์หิมพานต์กันว่า รูปสัตว์

คำว่ารูปสัตว์หิมพานต์ ผู้วิจัยพบที่มีการเรียกชื่อนี้ในลายพระหัตถ์กรมหลวงนเรศวรวรฤทธิ กระทบวงโยธาธิการ ที่ ๑๗/๒๗๒๒ วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เรื่องการจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีความตอนหนึ่งว่า “เห็นด้วยเกล้าว่าแห่รูปสัตว์หิมพานต์อย่างเดิมจะเป็นพระเกียรติยศดีกว่า...”^{๓๔}

แต่รูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ ได้ยกเลิกเพราะมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย หลังจากนั้นจึงมีการสืบทอดเรื่องราวสัตว์หิมพานต์ด้วยวรรณกรรมสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า

...มีอุทาหรณ์ที่เคยเห็นมาเองครั้ง ๑ ในตำรารูปสัตว์หิมพานต์ที่ทำแห่พระบรมศพไปสู่พระเมรุรูปแสด เขียนตามลักษณะที่บอกต่อๆ กันมา มีวงคล้ายตัวสมเสร็จ ครั้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ เจ้าเมืองน่านได้ลูกแสดเลี้ยงเชื่องแล้วส่งลงมาถวายตัว ๑ คนในกรุงเทพฯ เพิ่งได้เห็นแสดจริงในครั้งนั้น เคยเอาบุษบกเพลิงตั้งบนหลังแสดตัวนั้นแห่พระศพครั้ง ๑ ท่านคงจะทรงจำได้ แต่นั้นรูปแสดในตำราสัตว์หิมพานต์ก็ถูกรู...รูบราชสีห์

...ราชสีห์ไทย สิงห์ไทย สิงห์เขมร สิงโตจีน ก็หมายความว่าราชสีห์ทั้งนั้น แต่ช่างไม่เคยเห็นตัวราชสีห์ (Lion) ก็เขียนกันไป

^{๓๔} ยิ้ม ปิ่นทองยงกูร, จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ หน้า ๖๕.

ต่างๆ ตามเคยได้ยื่นพรณนาได้เค้าแต่ว่าผิดกับเสือที่มีขนปกุบยุ
ตั้งแต่หัวลงมาตลอดคอ แต่ช่างไทยคิดไม่เห็นเช่นเขมรและจีนจึง
เลยเขียนขนคอเป็นครีบและกระหนก...^{๓๖}

และทรงอธิบายลักษณะรูปสัตว์หิมพานต์ว่า

...ลักษณะรูปสัตว์หิมพานต์นั้น หม่อมจันเห็นว่าอธิบายที่
ประทานมาว่าเป็น ๔ จำพวกนั้นถูกต้อง คำที่เรียกว่าสัตว์หิมพานต์
ก็หมายความว่าเพียงว่าสัตว์เขานั้นไม่มีที่อื่น หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่ง
ช่างเขียนรูปสัตว์หิมพานต์มีแต่ความคิดกับฝีมือ...^{๓๗}

รูปสัตว์หิมพานต์ ๔ จำพวกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์อธิบายว่า

...บรรดาสัตว์ซึ่งเรียกว่าสัตว์หิมพานต์ สังเกตจัดได้ว่ามี ๔
จำพวก คือ (๑) เป็นสัตว์ตรงๆ (๒) ลอกอย่างเขามา (๓) คิดขึ้น
จากคำ (๔) ผสมเอาตามชอบใจ อย่างที่ว่าเป็นสัตว์ตรงๆ นั้น
ก็เช่น ช้าง ม้า เป็นต้น อย่างที่ว่าลอกจากเขามานั้นก็เช่น
สิงห์ สี่หู เป็นต้น ที่คิดมาแล้วผิดจากเดิมไปนั้น เป็นธรรมดาที่
ปลายมือของช่าง อย่างที่ว่าคิดขึ้นจากคำก็คือ ทักทอ และ สวาง
แปรง (หรือแปรงก็ไม่ทราบ) เป็นต้น... อย่างที่ว่าผสมก็เช่น
“เหมราชอัศดร”...^{๓๘}

รูปสัตว์หิมพานต์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ช่างมีจินตนาการคิดประดิษฐ์
สร้างสรรค์ด้วยการเขียน การปั้น อันเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันต่อมา

^{๓๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมศิลปกรรม** เล่ม ๑๙ (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๐๕),
หน้า ๒๒๔ - ๒๒๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๗.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ตั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า

...เพราะ**สัตว์หิมพานต์**เป็นของที่ไม่เคยเห็นตัวจริง ช่างจะเขียนหรือปั้นรูปจึงอาศัยแต่เอาความที่บังไว้ในชื่อที่เรียก หรือพรรณนาอาการและลักษณะไว้ตามคำโบราณ มาคิดประดิษฐ์**รูปสัตว์หิมพานต์**ขึ้นด้วยปัญญาของตน “คาดว่าจะเป็นเช่นนั้น” ยกตัวอย่างดังเช่นทำรูปสิงห์กับราชสีห์เป็นสัตว์ต่างกันและทำรูปนกทัดทิมมาให้ถือไม้เท้าและมีมือเพราะต้องถือไม้เท้า...”^{๓๔}

จะเห็นได้ว่าเรื่องสัตว์หิมพานต์ดังกล่าว ยังคงเป็นความรู้ในสังคมไทยสืบมาถึงรัชกาลปัจจุบัน ช่างสิบหมู่จึงมีการสืบทอดการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิง พระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ระหว่างวันที่ ๑๔ - ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๑ โดยสำนักช่างสิบหมู่ปั้น หล่อ ระบายสี รูปสัตว์หิมพานต์ ๔ ชนิดคือ รูปกินรี รูปอัปสร สีหะ รูปนกทัดทิมมา รูปหงส์ เพื่อประดับตกแต่งพระเมรุ^{๓๕}

หลังจากนั้นก็มีการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ประดับพระเมรุในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภา พัฒนวัตติ เมื่อวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๕๕ ณ สนามหลวง โดยพลอากาศตรีอาวุธ เงินชูกลิ่นและคณะช่างจากสำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมได้จำลองป่าหิมพานต์ที่ตั้งอยู่เชิงเขาพระสุเมรุประกอบด้วย เขามอ ต้นไม้ รวมทั้งสัตว์หิมพานต์นานาชนิดโดยฝีมือช่างปั้นปูนสดจากจังหวัดเพชรบุรี ประมาณ ๒๕ คน ปั้นสัตว์หิมพานต์ประมาณ ๓๕ ชนิด ประมาณ ๑๖๐ ตัว แล้วให้สำนักช่างสิบหมู่ลงสีเพื่อสื่อความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิด้วยงานปูนปั้นสัตว์หิมพานต์เพื่อถ่ายทอดให้สังคมไทยปัจจุบันรับรู้และเข้าใจเกี่ยวกับรูปสัตว์หิมพานต์เพิ่มขึ้น

รูปปูนปั้นสัตว์หิมพานต์ครั้งนี้ ผู้วิจัยแยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือกลุ่มแรกเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ที่มีอยู่ในภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^{๓๕} “การจัดสร้างงานประติมากรรม รูปเทวดาและสัตว์หิมพานต์ประกอบพระเมรุฯ”, สารสำนักช่างสิบหมู่ ๙, ๑ (ตุลาคม ๒๕๕๑ - มกราคม ๒๕๕๒): ๘ - ๑๐.

จำนวน ๓๙ ชนิด คือ

...ครุฑ หงส์ ทัณฑ์มา เหมราช สกุนไกรสร ตินณสีหะ
บัณฑุราชสีห์ กิเลน อสุรวายุภักซ์ ตูรงค์ไกรสร อัศตรวิหค
สินธพุกฤษฏ์ ไกรสรจำแลง อสุรปักษา เทพนรสิงห์ เทพกินนร
มยุรเวเนไทย สีหะคักคา สิงหรามังกร กิหิมิ อัศตรเทรา
สุบรรณเทรา กบิลปักษา ไกรสรนาคา เหมราชอัศตร วารีกฤษฏ์
กิเลนปิก เสือปิก คชปักษา สกุนเทรา มังกรวิหค มยุรคนธรรพ์
ไกรสรปักษา สินธูปักษี ตูรงค์ปักษิณ กรินทปักษา ทิชากรจัตุบท
พยัคฆไกรสีห์ พยัคฆเวเนไทย^{๔๐}

อีกรุ่นหนึ่งไม่ปรากฏในสมุดไทยดาดังกล่าว รวม ๓๖ ชนิด คือ

กฤษฏ์วารี กุมภินิมิต ไกรสรคาวี ไกรสรวิณ คชปักษีสินธุ์
คชสีห์ ทิชากรมฤค เทพกินนร เทพกินรี นกการเวก นกหัสดีลิงค์
นรปักษาไกรสร นาค นาคอัศตร นาคปักษิณ ปักษิณสีห์ พยัคฆนที
นกรคชสีห์ มฤคนที มฤคเหมราช มาริศ มังกรสกุณี มัจฉามังกร
ระมาต วเนก้าพุก สกุนคชสีห์ สกุนมังกร สดาญ สัมพาที
สินธพนันท์ สีงห์หรือราชสีห์ สีงห์ปิก สุบรรณเหมราช
เหมวารี เหรา อัปสรปักษี

แนวคิดหลักการจัดสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ปูนปั้นเขียนสีครั้งนี้ มีหลักการ ๓ ประการดังที่ก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรมจากสำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร กล่าวไว้^{๔๑}

๑. ขนาดของรูปสัตว์หิมพานต์ มีขนาด ๕๐ - ๖๐ เซนติเมตร มีจำนวน ๑๖๐ ตัว มีสมชาย บุญประเสริฐ ช่างเมืองเพชรที่เป็นศิษย์เอกของช่างทองร่วม

^{๔๐} เอกสารประชาสัมพันธ์สำหรับแจกประชาชนผู้เข้าชมพระเมรุสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ

^{๔๑} พณิดา สงวนเสารวานิช และ ภาณุมาศ สงวนวงษ์. “ห้องหิมพานต์ ป่าตำนานงานพระเมรุเจ้าฟ้า,” มติชน. วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๕๕, หน้า ๒๐.

เอมโฆษฐ์ เป็นหัวหน้างานทีมช่างปั้น

๒. การแบ่งกลุ่มรูปสัตว์หิมพานต์ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มคือ จตุรงคบาท เป็นสัตว์สี่เท้าอยู่บนพื้นดิน ทวิบาทเป็นสัตว์สองเท้ามีปีกอยู่บนเขาและสัตว์น้ำ

๓. ให้รูปคชสีห์อยู่ด้านขวาของเกริน หมายถึงกลาโหมและสิงห์อยู่ด้านซ้ายของเกริน หมายถึงมหาดไทย เป็นสัญลักษณ์การคุ้มครองพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ กิริยาของรูปสัตว์หิมพานต์ก็เป็นจินตนาการของช่างทำให้ดูสนุกสนาน

การทำรูปสัตว์หิมพานต์ดังกล่าว ใช้วิธีการปั้นปูนสดที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ปูนมีส่วนผสมทราย กาวหนัง น้ำตาลอ้อย เชื้อกระดาษ^{๔๓}

เมื่อช่างปั้นปูนสดรูปสัตว์หิมพานต์ทั้งหมด ๑๖๐ ตัวเสร็จแล้ว สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมได้เขียนสีลงรูปสัตว์หิมพานต์นั้น ด้วยกระบวนการ ๔ ขั้นตอนคือ การลงสี รองพื้น การลงสีตัว การลงสีรายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนของสีตัว และกางลงสีในส่วนของรายละเอียด^{๔๔}

รูปปูนปั้นหิมพานต์ที่ตกแต่งประดับพระเมรุพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าการสร้างรูปทรงของสัตว์ส่วนใหญ่ผสมผสานกัน ๒ ชนิด เช่น กุญชรวาริ ไกรสรนาคา ไกรสรปักษา ไกรสรวาริน เทพกินรี นาคอัสดร นาคปักษิณ ปักษิณสีห์ พยัคฆนที มังกรสกุณี มัจฉามังกร สินธูปักษี ฯลฯ และการผสมผสานสัตว์ ๓ ชนิด เช่น ไกรสรคาวี ประกอบด้วยสิงห์ วัว ม้า คชปักษีสินธูประกอบด้วยช้าง นก ปลา นกหัสติลิงค์ ประกอบด้วยนก สิงห์

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๔} สุภัทรา ทวีปยสังเคราะห์. “การเขียนสีสัตว์หิมพานต์ในงานตกแต่งประดับพระเมรุพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาสิริโสภาวัฒนวัตติ”. สารสำนักช่างสิบหมู่. ๑๒, ๒ (เมษายน - กันยายน ๒๕๕๕): ๑๓.

ช้าง

ตั้งตัวอย่าง

กฤษชรวารี (ช้างและปลา)

สัตว์ ๓ ชนิด

นกหัสติลิงค์ (นก ช้าง และสิงห์)

สัตว์ ๒ ชนิด

จะเห็นได้ว่า การสืบทอดมรดกภูมิปัญญาการสร้างสรรครูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีปัจจุบันนี้ คือการจัดสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ มีพระราชพิธีถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดีด้วยการตกแต่งประดับบริเวณพระเมรุเหมือนป่าหิมพานต์และมีรูปสัตว์หิมพานต์ปั้นหล่อ ปั้นปูนสดประมาณ ๗๕ ชนิด อันเนื่องมาจากการสืบทอดความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ในสังคมไทยด้วยการสร้างสรรครูปโดยช่างเขียน ช่างปูน ช่างปั้น ช่างหล่อ ช่างหุ่น และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในสมัยนั้นเรียกกันว่ารูปสัตว์ ภายหลังเรียกว่ารูปสัตว์หิมพานต์ในรัชกาลที่ ๖ การสร้างพระเมรุนี้มีต้นกำเนิดมาจากการสร้างพระเมรุตามความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุดินแดนแห่งสวรรค์ที่สถิตของเทพเทวดา และบริเวณเชิงเขาพระสุเมรุมีป่าหิมพานต์ที่อาศัยของสัตว์หิมพานต์ ประกอบกับความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์คือสมมติเทพเมื่อสวรรคตก็จะเสด็จไปสู่อุทยานพระสุเมรุตั้งเดิมตามคติโบราณที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

มรดกภูมิปัญญาการสร้างสรรครูปสัตว์หิมพานต์ด้วยงานช่างสิบหมู่ในพระราชพิธีปัจจุบัน จึงมีเพียงพระราชพิธีเดียว คือพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ อันเป็นการสืบทอดภูมิปัญญางานช่างสิบหมู่ที่สะท้อนภาพประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ความเชื่อ พระพุทธศาสนา พระราชพิธีด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่มีวิวัฒนาการจากการสร้างพระเมรุ การตกแต่งรูปสัตว์หิมพานต์ประดับพระเมรุเสมือนเขาพระสุเมรุ ที่เชิงเขามีสัตว์ต่างๆ ในป่าหิมพานต์ เพื่อเป็นสถานที่ประกอบการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระศพ นอกจากนี้ยังมีกระบวนแห่พระบรมศพไปยังพระเมรุที่มีรูปสัตว์หิมพานต์ให้เจ้านายนั่งอุ้มผ้าไตร ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงเปลี่ยนเป็นบุษบกวางผ้าไตรบนหลังรูปสัตว์หิมพานต์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกกระบวนแห่งรูปสัตว์หิมพานต์ดังกล่าวตามกาลสมัย

ในรัชกาลปัจจุบันจึงมีการสืบทอดภูมิปัญญาการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ตั้ง
ตกแต่งเชิงพระเมรุ เช่นเดียวกับในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยการพัฒนาขนาดให้เล็ก รูป
แบบมีชีวิตชีวา วิธีการปั้นปูนสดลงสี และการเผยแพร่ความรู้สู่สังคมไทยในวงกว้างเพื่อ

กรุงเทพฯ: ศรุสภา, ๒๕๐๕.

นริศรานุกัณฑ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒๐.**

กรุงเทพฯ: ศรุสภา, ๒๕๐๕.

แบ่งน้อย คักดีศรี, หม่อมราชวงศ์. พระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๕๓.

บุหลง ศรีกนก. “สังเขปงานพระเมรุมาศสมัยกรุงศรีอยุธยา,” **นิตยสารศิลปากร**. ๕๑, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๕๑): ๒๓ - ๒๙.

พงจันทร์ ศรีทธา. **มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาการ. ๒๕๓๐.

พญาลิไทย. **ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพฯ: ศรุสภา. ๒๕๔๕.

พินดา สงวนเสรีวานิช และ ภาณุมาศ สงวนวงษ์. “ทองหิมพานต์ ป่าตำนาน งานพระเมรุเจ้าฟ้า,” **มติชน**. วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๕๕ หน้า ๒๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๖.

ยิ้ม ปั่นทยางกูร. **จดหมายเหตุงานพระบรมศพ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ และจดหมายเหตุพระราชพิธีลงสรง**. กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส, ๒๕๓๕.

ยิ้ม ปั่นทยางกูร, ทองสีบ ศุภมารักษ์ และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. **ภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำของหอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

รุ่งอรุณ กุลธำรง. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง วัฒนธรรมกรุงเทพมหานคร: การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๐. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

รุ่งอรุณ กุลธำรง. **รูปหล่อสัตว์หิมพานต์. นิคมไทยไตรภาค ทูตยภาค: ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ฮ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**. กรุงเทพฯ:
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖.

วิจิตรปฏิภาณ, พระราช. **มหาเวสสันดรชาดก**. กรุงเทพฯ: วัดสุทัศน์เทพวราราม, ๒๕๕๐.
วินัยธร มานพ, พระครู. **มหาชาติ เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก**.
กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๘.

ส. พลายน้อย. **สัตว์หิมพานต์**. กรุงเทพฯ: ตันอ้อ, ๒๕๓๔.

สวรรยา (นามแฝง). **สมุดภาพลายไทยชุดสัตว์หิมพานต์**. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ม.ป.ป.
สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.

สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

สุภัทรา ทรัพย์สงเคราะห์. “การเขียนสีสัตว์หิมพานต์”. **สารสำนักช่างสิบหมู่**. ๑๒, ๒
(เมษายน - กันยายน ๒๕๕๕): ๑๓ - ๑๖.